
Proliferacija nuklearne tehnologije i zemlje u razvoju

Radovan Vukadinović

U poslijeratnom razvoju svijeta jedna je od bitnih i najrevolucionarnijih karakteristika, svakako, širenje nuklearne energije, koja se ogleda kako na planu jačanja mirnodopskih potencijala, tako i u povećanju — kvalitativnom i kvantitativnom — nuklearnih oružja. Krajem 1978. godine 215 nuklearnih oružja. Krajem 1978. godine 215 nuklearnih reaktora proizvodilo je u 22 zemlje 112 GW (c), a plan je za razdoblje od 1981. do 1984. godine 217 GW (e), odnosno 339 GW (e).¹ Ali, na osnovi dosadašnje dinamike i stupnja predviđanja, može se lako očekivati još brži tempo razvoja.

Iako se ta velika utrka u širenju nuklearne tehnologije odvija najvećim dijelom u krugu zemalja koje već imaju određena iskustva, pripadaju u red razvijenih industrijskih zemalja i svojim dosadašnjim ponašanjem pokazale su da neće zloupotrijebiti nuklearnu energiju, ipak svako novo proširenje kruga nuklearnih zemalja izaziva stanovitu zabrinutost na raznim stranama. Ta zabrinutost proliferacijom nuklearne tehnologije veće se uz činjenicu da se uz normalnu proizvodnju nuklearne energije, što postaje sve veća ekonomsko-energetska nužnost, proizvodi i plutonij, i to ili u istraživačkim reaktorima, ili pak u specijalnim reaktorima za proizvodnju plutonija. S obzirom na to da pedesetak zemalja već danas u raznim oblicima iskorištava istraživačke nuklearne reaktore, a da plutonij može poslužiti kao fisioni materijal za proizvodnju nuklearnog oružja, jasna je neposredna veza između mirnodopske proizvodnje nuklearne energije i mogućnosti proizvodnje nuklearnog oružja. Tome treba dodati da je samo 10 kg plutonija dovoljno da se proizvede nuklearno oružje tzv. minimalne veličine (10 kilotona), a da je u svijetu već sada akumulirano oko 350.000 kilograma plutonija.²

Najnoviji razvoj energetske situacije, odnosno problemi koje u raznim oblicima počinju osjećati gotovo sve zemlje svijeta, vode tome da se u brojnim stratejskim planovima prevladavanja takvog teškog stanja inzi-

¹ *World Armaments and Disarmament SIPRI, Yearbook 1979, London, 1979, str. 305—306.*

² *Najnovija oružja: odnos snaga, Zagreb, 1977, str. 112.*

stira upravo na bržem korištenju nuklearne energije i pokretanju ili proširenju nacionalne proizvodnje. Razlozi takve pojačane proizvodnje, praćeni su na drugoj strani, pojačanim kritikama, pa i otvorenim prijekorima, jer se vjeruje da bi stalno širenje nuklearne tehnologije moglo izazvati značajne međunarodne poremećaje u raznim područjima.

Dosadašnji stupanj tehnološkog razvoja omogućio je da se u nizu zemalja stvore uvjeti za proizvodnju nuklearne energije, odnosno da se do nje dolazi znatno brže. Svi pokazatelji širenja nuklearne tehnologije pokazuju da se taj vremenski razmak smanjuje, a već se danas može pretpostaviti da će i zemlje u razvoju³ relativno lakše i brže također dolaziti do nuklearne tehnologije. Suradnjom dviju država može se taj proces još više skratiti, pogotovo kada se, na primjer, radi o dvije zemlje od kojih jedna raspolaže visokom nuklearnom tehnologijom, a druga posjeduje sirovine (npr. SR Njemačka i južna Afrika).

S obzirom na to da je mirnodopsko korištenje nuklearne energije usko vezano uz potencijalne mogućnosti izgradnje vlastitih nuklearnih programa, unatoč svim postojećim mjerama sigurnosti, autori koji su se počeli intenzivnije baviti tim pitanjem u doba početaka nuklearne proliferacije operirali su formulom »država N« ili »država N+1«. ⁴ Time se u prvom slučaju htjelo pokazati da se radi o nastojanju većeg broja država, ponekad i ne sasvim poznatog, da dođu do svoje nuklearne energije, a u drugom slučaju formula N+1 trebalo je da ilustrira da takvo nastojanje jedne države automatski izaziva reakciju druge države u neposrednom susjedstvu koja, također, iz različitih razloga, ne želi zaostati u stvaranju svoga nuklearnog programa.

Sezdesetih godina, kada je započela intenzivnija debata o nuklearnoj proliferaciji, stvorile su se i dvije velike škole mišljenja, iako ne identične po broju svojih predstavnika, koje su pokušale vrednovati tu novu pojavu i ocijeniti njezine buduće domete. Neki autori, smatrajući da se širenjem nuklearne energije razvijaju monopoli velikih i da se mogućnostima ulaska manjih zemalja u nuklearni krug proširuju mogućnosti njihova ravnopravnoga političkog djelovanja, nisu vjerovali da je to neka veća opasnost, ili da bi samo posjedovanje nuklearne energije moglo bitnije utjecati na mijenjanje glavnog pravca međunarodnih odnosa.⁵

3

Među zemljama u razvoju kao kandidati za nuklearno oružje uglavnom se spominju: Indija, Pakistan, Iran, Izrael, Egipat, Južna Koreja, Tajvan, Brazil, Argentina, Meksiko, Južna Afrika.

International Institute for Strategic Studies, The Military Balance 1977—1987, London, 1977, str. 35.

4

F. Ch. Ikle, *Nth Countries and Disarmament*, Bulletin of the Atomic Scientist, 1960, br. 12, str. 391—394; A. Wohlsteter, *Nuclear Sharing: NATO and the N + 1 Country*, Foreign Affairs, br. 4, 1961.

5

F. Ch. Ikle, *Nth Countries...*, op. cit., str. 391; G. Liska, *Nations in Alliance: The Limits of Interdependence*, Baltimore, 1962, str. 269—284.

Predstavnici druge škole, međutim, bili su znatno brojniji i skeptičniji u pogledu proliferacije.⁶ Po njima, nuklearna energija može biti pravi »blagoslov«, ona je primjenjiva kao istraživačko sredstvo, može davati električnu energiju, upotrebljiva je u medicini, poljoprivredi, industriji i sl., ali se isto tako može upotrijebiti kao najrazornije oružje koje je ikada stvoreno.⁷ Držeći se te polazne ocjene, u brojnim se radovima tvrdilo:

- kad veći broj zemalja bude posjedovao nuklearno oružje, neće biti zapreke drugim zemljama da učine to isto
- širenje nuklearnog oružja povećava opasnosti od izbijanja rata, i to prije tzv. katalitičkog rata, koji bi započela neka manja država, a zbog različitih razloga taj rat bi se brzo proširio do globalnih razmjera
- širenje nuklearnog oružja proširuje mogućnost njegove upotrebe, osobito među manjim zemljama
- stvaraju se nove mogućnosti vršenja nuklearne špijunaže i za primjenu nuklearnog terora
- s povećavanjem kruga država stvara se privid njihove veće sigurnosti, jer manje zemlje bez obzira na posjedovanje nuklearnog oružja, ipak su limitirane u njegovoj eventualnoj upotrebi
- shvaćanje pojedine zemlje da je nuklearno oružje stvorilo situaciju u kojoj ona ima prednost može je navesti da započne iznenadni rat
- s povećanjem broja zemalja koje će raspolagati nuklearnim oružjem bit će teže realizirati kontrolu i mjere razoružanja
- veći broj nosilaca nuklearnog oružja negativno će se odraziti na međunarodnu suradnju i na mirnodopsko korištenje nuklearne energije.

Tome svemu treba dodati da uz te elemente treba na umu imati i pitanje o kojim se državama radi, gdje se one nalaze i kakve odnose imaju sa svojim susjedima. Međunarodna situacija u pojedinoj regiji dovoljan je indikator primarnih opasnosti, odnosno eventualne sigurnosti da se oružje neće zloupotrijebiti.

Literatura koja se bavi pitanjima širenja nuklearnog oružja razlikuje uglavnom tri mogućnosti:

- nuklearne zemlje dobivaju nuklearno oružje od nuklearne zemlje (proliferation)
- širenje nuklearnog oružja u okvirima vojnih struktura, dakle bez mogućnosti dobivanja oružja u vlasništvo, iako je oružje razmješteno

6

Iz goleme literature te vrste vidjeti, npr.: *A New Approach to the Problems of Arms Reductions*, London, 1965.

A. T. Hadley, *The Nations Safety and Arms Control*, New York, 1961.

L. Henkin and others, *Arms Control Issues for Public*, Englewood, Cliffs, 1961.

H. J. Morgenthau, *Politics in the 20th Century*, The Restoration of American Politics,

Chicago, 1962, t. 3;

M. Maratov, *Problemy nerasprotrannjenija i jadernye plany NATO*, Meždunarodnaja žiznj, 1966, br. 1, str. 24—26.

A. A. Roščin, *Meždunarodnaja bezopasnost i nuklearnye oružja*, Moskva, 1980.

7

Najnovija oružja..., op. cit., str. 113.

na vlastitom teritoriju i država može odlučivati o njegovoj upotrebi (dispersion)

- davanje nuklearnog oružja novim zemljama ili davanje tehničkih informacija, sirovina i opreme koji imaju značenje u proizvodnji nuklearnog oružja (dissemination).⁸

Ako se žele postići djelotvorne mjere sigurnosti nad širenjem nuklearne energije, odnosno spriječiti širenje kruga korisnika nuklearnog oružja, svaki od navedenih načina zahtijeva specifične mjere kontrole, što se, uostalom, najbolje može pratiti i na dosadašnjim nastojanjima da se kontrolira širenje nuklearne energije.

S obzirom na to da je pet velikih sila⁹ u Vijeću sigurnosti UN i da su one ujedno nosioci nuklearnih programa, preko kojih na razne načine i ostale zemlje mogu doći u posjed nuklearne energije, vrijedno se osvrnuti na njihove stavove u pogledu širenja.

Sjedinjene Američke Države zaokupljene su prije svega pitanjima širenja na području zapadne hemisfere, na Dalekom istoku i u Africi. Pomažući Velikoj Britaniji da dođe u posjed nuklearnog oružja, SAD su isto tako bile začetnik Baruhova plana kojim se htjela internacionalizirati kontrola nuklearnog oružja¹⁰ i, kako je to, npr., tvrdila sovjetska strana, zadržati američki atomski monopol.¹¹ U konkretnoj praksi djelovanja s drugim zemljama na planu širenja nuklearne tehnologije Sjedinjene Države se posebno brinu o tome da se ojačaju mjere sigurnosti kojima bi se pratila distribucija plutonija, urana i drugih materijala koji se mogu iskoristiti u nuklearnom oružju. Međunarodna atomska agencija (IAEA), čije su osnivanje predložile SAD i koja je kao kontrolni organ vezana uz Ugovor o neširenju nuklearnog oružja (NPT)¹², nema nekih konkretnih mogućnosti provođenja sankcija u slučaju nepridržavanja mjera sigurnosti. Primjer eksplozije u Indiji, u Rajastanu to je najbolje demonstrirao. Ugovor o neširenju (NPT), iako ima nešto strože odredbe, moguće je također lako zaobići jer

8

A. Martin - W. Young, *Proliferation, Disarmament and Arms Control*, An International Quarterly Journal, 1965, br. 3, str. 107.

9 U kategorizaciji nuklearnih sila vrše se različita rangiranja. Od pet nuklearnih sila na prvom su mjestu, za koje se obično smatra da je nedostižno drugim silama, SAD i SSSR, u drugoj skupini su Francuska, Velika Britanija i NR Kina. Iako je Indija izvršila svoju nuklearnu eksploziju još 1974. godine i na taj način postala šesta nuklearna sila, ona se ipak ne ubraja među glavne nuklearne sile, prije svega zato što nema prijenosna sredstva.

10

Baruhov plan predviđao je Internacionalizaciju proizvodnje nuklearne energije, kako u pogledu istraživačkih radova, tako i u proizvodnji i dobivanju materijala. Inzistiralo se na stručnosti kadra i odgovarajućoj reprezentativnosti, što je, s obzirom na tadašnji primat SAD u toj domeni, imalo posebno značenje.

Detaljnije vidjeti: *Issues of National Security in the 1970s*, New York, 1968, str. 169.

11

Sovjetske kritike vidjeti u: A. E. Efremov, *Jadernoe razoruženie*, Moskva, 1976, str. 8—15.

12

Ugovor o neširenju nuklearnog oružja sklopljen je 1968. godine. Vidjeti tekst: *Nuclear Energy Nuclear Weapon Proliferation*, SIPRI, London, 1979, str. 352—356.

se može uvijek otkazati tri mjeseca unaprijed, dakle u pogodnom trenutku. SAD su bile i predlagatelj osnivanja kluba nuklearnih isporučilaca, koji su preuzeli zadatak da »spriječe širenje nuklearnog oružja«¹³. Mjere sigurnosti u skladu sa NPT i akcijama Londonskog kluba primjenjuju se ne samo na uvozni fisioni materijal i onaj materijal koji se proizvodi ili obrađuje pomoću uvozne opreme, već i na onaj materijal što se proizvodi u dotičnoj zemlji.¹⁴ Zemlje uvoznice materijala moraju, isto tako, dati formalne izjave o tome da neće proizvoditi eksploziv, niti da će dalje izvoziti materijal, bez poduzimanja mjera sigurnosti. Osim toga, traži se i fizička kontrola kako bi se onemogućile vrlo opasne situacije krađe nuklearnog oružja ili opreme.

Sovjetski Savez je, također, nastojao utjecati na smanjenje broja zemalja koje bi mogle doći u posjed nuklearnog oružja. Iako se javio nešto kasnije kao nuklearna sila i sudjeluje u izvozu nuklearne tehnologije i sirovina, SSSR je u svim fazama odlučno zastupao potrebu provođenja striktnih mjera sigurnosti. Slično kao što su SAD posebno zainteresirane za razvoj svojeg neposrednog susjedstva, isto tako i SSSR stavlja akcent na neke zemlje koje mu se čine opasnim potencijalnim nuklearnim silama. Protestirajući protiv britanskog i francuskog nuklearnog programa, Sovjetski Savez je, ipak, uvijek posebno isticao da se odlučno suprotstavlja tome da nuklearno oružje posjeduje SR Njemačka. Rukovodeći se sličnom logikom, SSSR je bio vrlo suzdržan u ocjeni indijske nuklearne eksplozije, kritizirajući, s druge strane, svaki takav korak NR Kine. U odnosu prema zemljama u razvoju, SSSR traži pridržavanje odredaba Ugovora o neširenju (NPT), smatrajući da bi, uz neke nadopune, to trebala biti osnova koja bi morala zadovoljiti sve interese.

Ta politika supersila, u biti vrlo slična, vodila je i mogućnostima stvaranja njihovih zajedničkih mjera kako bi se ograničilo širenje nuklearnog oružja. Najvećim dijelom ti aranžmani su rezultat američko-sovjetskog dogovaranja, kojem se kasnije priključila i Velika Britanija. Najbolji primjeri takva djelovanja radi ograničenja širenja nuklearnog oružja jesu: Ugovor o Antarktiku iz 1959, Ugovor o zabrani nuklearnog oružja u Latinskoj Americi, ugovori o zabrani nuklearnih eksperimenata iz 1963. i 1974. Tome se, svakako, mogu dodati i svi oni sporazumi sklopljeni između SAD i SSSR-a u doba razvijenih bilateralnih odnosa, koji su trebali spriječiti slučajno izbijanje nuklearnog rata. Od uspostavljanja »crvenog telefona« 1963. pa do sklapanja Sporazuma o sprečavanju nuklearnog rata iz 1973. godine dvije supersile su u nizu prilika pokazale svoju odlučnost da čvrsto drže pod kontrolom nuklearno oružje.

Francuski pristup širenju nuklearne energije osniva se na francuskoj nuklearnoj doktrini po kojoj i manja zemlja, koja raspolaže vlastitim nuklearnim oružjem, može održati stratejsku razinu u odnosu prema dvje-

13
E. W. Lefever, *Nuclear Arms in The Third World: U. S. Policy Dilemma*, Washington, 1979, str. 5.

14
Kada je 1974. počeo djelovati Londonski klub, u njemu su sudjelovale SAD, SSSR, Velika Britanija, SR Njemačka, Francuska, Japan i Kanada. Sljedeće godine klub je proširen Švedskom, Italijom, Belgijom, Nizozemskom, DR Njemačkom, Čehoslovačkom, Švicarskom i Poljskom.

ma supersilama.¹⁵ Prijeteći svojim nuklearnim oružjem potencijalnom agresoru, takva država može jačati svoju sigurnost, a u slučaju započinjanja sukoba može nuklearnim oružjem protivniku nanijeti ograničene, ali ipak značajne štete. Pobornici akvizicije nuklearne tehnologije, a samim tim i dobivanja mogućnosti za stvaranje vlastitog nuklearnog oružja, osobito u zemljama u razvoju, često se pozivaju na francusku doktrinu, tvrdeći da im ona služi kao najbolji putokaz.¹⁶ U skladu s razvojem vlastitoga nacionalnog nuklearnog programa, Francuska izvozi nuklearne reaktore u niz zemalja i, istodobno, nastoji prodrijeti na tržište obogaćenog urana. Iako nije potpisnica Ugovora o neširenju (NPT), Francuska ističe da će se u svojim odnosima s nenuklearnim zemljama »ponašati kao da je strana NPT«, što se potvrđuje osobito u francuskim interesima na pridržavanju mjera sigurnosti.

Kineski pristup nuklearnoj energiji, odnosno nuklearnom oružju, uvijek je bio vezan uz šire kineske idološko-političke ocjene trenutka. Nakon stalnih napada na monopol supersila i njihovo nuklearno oružje, poslije prve eksplozije svoje nuklearne bombe, Kina je istakla da treba razlikovati socijalističku i kapitalističku bombu. U tom kontekstu isticalo se da je različit karakter američke i sovjetske bombe od karaktera kineske bombe.

One su »različite po svojoj prirodi« s obzirom na to da svojom bombom Kina provodi »vanjsku politiku mira«. Niz godina Kina je podržavala manje zemlje u naporima da dođu u posjed nuklearnog oružja, ističući da one imaju isto takva prava kao i supersile. Međutim, nakon indijske nuklearne eksplozije, koja je u Pekingu ocijenjena kao »indijska nuklearna ucjena Pakistana«, Kina je počela tvrditi da prihvaća proliferaciju neširenja oružja, ali da neće »postati potpisnica Ugovora o neširenju«¹⁷.

Iako se procjene veoma razlikuju, smatra se da bi do kraja 2000. godine oko petnaest zemalja u razvoju moglo doći u posjed nuklearnog oružja. Međutim, pri tome je odmah potrebno naglasiti da se *motivi* dobivanja nuklearnog oružja, *karakter* njegove moguće upotrebe i *cijena* bitno razlikuju u svakoj sredini, te da će to biti značajni faktori u širenju, odnosno neširenju nuklearnog oružja među zemljama u razvoju.

Nuklearno oružje treba, prije svega, shvatiti kao značajan instrument i simbol sile kojim vlada može manipulirati kako bi potpomogla realizaciju svojih širih nacionalnih interesa. Samim tim ta definicija nuklearnog oružja uvelike se približava i općem određenju vojne sile, s tim što se kod nuklearnog oružja ne radi samo o pojačanome eventualnom djelovanju, već i o averziji kako vanjske, tako ponekad i domaće javnosti.

15
Osnove takvim gledanjima dao je francuski general Pierre Gallois. Vidjeti: *The Balance of Terror: Strategy for the Nuclear Age*, New York, 1961, str. 119—122.

16
Vidjeti, npr.: Y. Evron, *Israel and the Atom: The Uses and Misuses of Ambiguity* Orbis, Vol. 17, Winter 1974, str. 133—1333.

17
Cit. po: E. W. Lefever, *Nuclear Arms...*, op. cit., str. 9.

Ako bismo raščlanili *motive* koji mogu zemlje u razvoju voditi stvaranju svojih programa izgradnje nuklearnog oružja i njegovu eventualnom posjedovanju, potrebno je istaknuti da su one kombinacija obrambenih, vanjskopolitičkih, ekonomskih i unutrašnjopolitičkih elemenata.

a) Obrana kao motiv osobito je bitna u nekim situacijama kad je riječ o zemljama koje se osjećaju tradicionalno nesigurnima (loši odnosi sa susjedima, otvorena granična pitanja, mogućnost napada), ili pak o zemljama koje smatraju da zbog različitih razloga (geografskih, političkih, vojnih) ne mogu računati na svoje saveznike. U takvim situacijama nuklearno oružje trebalo bi potaknuti potencijalnog napadača da odustane od svojih namjera.

b) Vanjskopolitičko značenje posjedovanja nuklearnog oružja može biti ocijenjeno u određenoj zemlji kao element koji će je voditi u krug velikih država i na osnovi kojeg će se onda razvijati nova projekcija statusa te zemlje. S druge strane, posjedovanje nuklearnog oružja može biti i značajan adut u eventualnim pregovorima s neprijateljskom okolinom. U stanovitim situacijama moguće je zamisliti da neka zemlja na osnovi tih novih atributa sile traži i realizaciju drukčijeg mjesta u regionalnim razmjerima.

c) Stvaranje nuklearnog programa može se i ekonomski obrazlagati, kao potreba da se ubrza ekonomski razvoj određene zemlje, te da se jednom pokrenuti program, koji ima krajnji cilj proizvodnju nuklearnog oružja, ipak iskoristi i kao značajan usputni mirnodopski program.

d) Eventualna uspješna realizacija takva nuklearnog programa, pa čak i nuklearna eksplozija, mogu biti pozdravljeni kao velik uspjeh određene zemlje, odnosno dokaz ispravnosti politike njezine vlade, čime se bitno utječe na okupljanje masa i dobivanje njihove podrške.

Tim elementima, koji bi se mogli ubrojiti u one gotovo objektivnog karaktera što će ih svaka vlada nastojati dobro prethodno razmotriti, treba dodati i postojanje subjektivnog faktora. On osobito dolazi do izražaja u državnim, ali i u znanstvenim sredinama, koje rade na tim projektima i kojima odluka vlada da se krene u novom pravcu, tako fascinantnom i širokog radijusa, omogućuje da realiziraju mnoge svoje želje i motive, te oni ubrzo postaju jedni od glavnih zagovornika realizacije nuklearnog programa. A kako nas ovdje zanimaju prije svega zemlje u razvoju, jasno je da je to za mnoge takve sredine prilika da pokažu svoje sposobnosti i znanje, dokažu mogućnost vlastitog djelovanja i pomognu brže prevladavanje jaza koji dijeli njihovu zemlju, odnosno tehnologiju, od neke razvijene zemlje.

Međutim, od pokretanja nuklearnog programa pa do dobivanja *statusa* stvarnog posjednika nuklearnog oružja, tj. nuklearne sile, dug je i skup put. Dosadašnja iskustva, posebno kad je riječ o zemljama u razvoju, pokazuju da je, na primjer, Indiji trebalo četiri godine da iz faze kada se smatralo da se nalazi na nuklearnom pragu dođe u mogućnost izvršenja svoje prve nuklearne eksplozije. Nakon eksplozije nuklearne bombe dalek je put do pozicije da se stvarno govori o zemlji koja je razvila svoju nuklearnu silu. To, u prvom redu, razumijeva potrebu stvaranja odgovarajućih prijenosnih sistema kojima se može prenositi nuklearno oružje na bliže — su-

sjedne ili, eventualno, dalje ciljeve. Vršenje čak i nekoliko nuklearnih eksplozija fisionog ili fuzionog tipa ima, svakako, veliko političko i moralno značenje unutar pojedine države, ali taj domet se ipak zadržava unutar domaćih granica. Tek onoga trenutka kada vanjska okolina shvati da je određena zemlja postigla i mogućnost stvaranja solidnog prijenosnog sistema, kojim se mogu graditi određeni udaljeni ciljevi, može se govoriti o nuklearnoj sili.

Kad određena zemlja u razvoju postigne sposobnost prenošenja svog nuklearnog oružja, postavljaju se i viša pitanja vezana uz potrebu stvaranja takva nuklearnog sistema koji će biti siguran i koji može opstati. To praktički znači da se postavlja pitanje odnosa nove nuklearne sile prema:

- nenuklearnim zemljama u određenom području
- prema nuklearnim zemljama iste snage ili jačima
- dvjema supersilama.

Ako bi se promatrali sadašnji odnosi u tim relacijama, tada je jasno da, npr., Izrael sa svojim nuklearnim bombama ima značenje u odnosu prema svojim nenuklearnim susjedima, dok Kina ima faktički odnos prevage prema Indiji. Indija, na drugoj strani, ima tek ograničen političko-psihološki odnos prema Pakistanu i Kini, dok paritetni nuklearni odnos imaju samo SSSR i SAD.

Ako se promatra *pitanje cijene* takva pothvata, treba naglasiti da država koja je krenula tim putem mora imati snažnu političku volju da u tome ustraje, značajne ekonomske i, svakako, velike tehnološke resurse. Na primjeru Indije može se vidjeti da je ona krenula tim putem čvrstom političkom odlukom još 1948. godine i da je, unatoč sudjelovanju niza francuskih, kanadskih, američkih i britanskih tvrtki i stručnjaka, postojala značajna tehnološka osnova u zemlji, te da je čak i prvi indijski reaktor bio sagrađen (1956) bez strane pomoći.¹⁸ To bi trebalo pokazati da širenje nuklearne energije, odnosno nuklearnog oružja ne ide tako brzo kako se to ponekad ističe, te da to i nije tako lagan put.

Po sadašnjim procjenama, očekuje se da će bar do 1985. godine plutonij biti glavna sirovina, a kako je on raspoređen tek u nekoliko zemalja i kako su one odlučne da primjenjuju sigurnosne mjere, trebalo bi biti sve teže doći do te značajne sirovine. Tome treba dodati i odgovarajuću tehnologiju, bilo proizvodnje nuklearne energije, bilo kasnije izgradnje određenih prijenosnih sistema, što će također onemogućavati lako i brzo širenje nuklearnog oružja.

Cijena proizvodnje, čak uz uvjet da se osiguraju svi prethodni elementi (sposoban domaći kadar, mogućnost korištenja vanjskih tvrtki, sirovine, mogućnost kupnje prijenosnih sredstava — aviona), za mnoge zemlje je ipak dosta visoka. To praktički znači da veći dio njih neće imati mogućnosti da krene putem stvaranja vlastitog nuklearnog programa jer, kako pokazuju

18

Detaljnije o indijskom nuklearnom programu vidjeti: E. W. Lefever, *Nuclear Arms*, op. cit., str. 35—47.

neke procjene za 1978. godinu, kompletna sposobnost posjedovanja nuklearnog oružja i mogućnost njegova prijenosa stajala bi zemlju u razvoju 3,5 milijarde dolara, dok bi znatno manja snaga, sastavljena od deset bombi i s odgovarajućim prijenosnim mogućnostima, stajala oko 400 milijuna dolara.

Ta cijena izračunata je kao ukupan trošak desetogodišnjeg programa, što u najboljem slučaju znači da bi zemlja u razvoju koja očekuje da se u sljedećoj dekadi pojavi kao nuklearna sila s deset bombi morala godišnje odvajati oko 40 milijuna dolara, uz uvjet da su prethodno riješeni brojni drugi problemi.¹⁹

No unatoč tome, očekuje se da bi već do 1985. godine, po cijeni od 1,8 milijardi dolara, bilo moguće očekivati oko pedeset manjih plutonijskih bombi i odgovarajuću mogućnost prijenosnih sredstava (avion). Do kraja stoljeća deset zemalja u razvoju moglo bi razviti umjerenu nuklearnu snagu, sposobnu za prenošenje bombi avionima ili raketama. U isto vrijeme, manji dio zemalja u razvoju, od već spomenutih petnaest, mogao bi također izgraditi manje oblike nuklearnog oružja, koji bi bili i znatno jeftiniji.²⁰

Ako se ovi podaci kompariraju sa stanjem međunarodnih odnosa i nastojanjima dijela zemalja u razvoju da dođu u posjed nuklearnog oružja, može se odmah zaključiti da ni Ugovor o neširenju nuklearnog oružja ni aktivnost Londonskog kluba, ili pak IAEA, nisu dovoljna jamstva da će se ozbiljnije omesti zemlja koja to želi da dođe u posjed svog nuklearnog oružja. Tome treba dodati i situaciju u kojoj je moguće da određena nuklearna zemlja, iz svojih razloga, znatno ubrza, pokloni ili proda dio opreme i nuklearnog materijala, što bi također moglo skratiti vrijeme i olakšati put stvaranja novih nuklearnih sila.

Iz svega toga proistječe da će već spomenuti obrambeni, vanjskopolitički, ekonomski i unutrašnjopolitički faktori biti vrlo značajni u procesu donošenja političke odluke da se krene nuklearnim putem. Zapore na tom putu, iako nisu malene, nisu nezaobilazne, te ako postoji određena politička volja, sigurno je da će i dio zemalja u razvoju moći ostvariti te ciljeve.

U traženju odgovora što da se radi u takvoj situaciji neki autori pokušavaju istaknuti da su mjere sigurnosti prerasle eksperimentalnu fazu, te da bi one same po sebi mogle biti značajan element ograničavajućeg djelovanja.²¹ Međutim, tu se ne uzimaju u obzir političke namjere određene zemlje koja želi krenuti nuklearnim putem ni volja njezinih saveznika ili prijatelja da joj u tome pomogne. Neki autori nastoje pronaći mjere kojima bi se zaustavila proliferacija, te traže, uz pojačanu kontrolu, stanovima »kažnjavanje« takvih zemalja prekršilaca, mijenjanje odnosa prema njima i sl.²² Carterova najava, prilikom dolaska na predsjednički položaj, da će spriječiti proliferaciju, također je u praksi dobila nešto drukčije značenje.

19
Ibid., str. 15—18.

20
Ibid., str. 23.

21
Najnovlja oružja ..., op. cit., str. 114.

22
Vidjeti: Nuclear Energy ..., op. cit., str. 199—220.

Danas je sasvim sigurno da zemlje u razvoju u sadašnjem trenutku međunarodnih odnosa iz različitih razloga osjećaju potrebu mijenjanja postojećih odnosa i da zbog raznih razloga teže stvaranju svojih nuklearnih programa. Bilo da je riječ o subjektivnom, bilo o objektivnom osjećaju nesigurnosti, težnji da se ojača vlastiti prestiž, razbije monopol velikih sila i sl., činjenica je da nesvrstane zemlje tim pitanjima već odavno posvećuju veliku pažnju. Ističući u vrhu svih prioriteta razoružanja pitanje nuklearnog razoružanja, nesvrstane zemlje su jasno pokazale svoju zainteresiranost da se taj opasan oblik vojne sile kontrolira i likvidira. Golema većina nesvrstanih zemalja pristupila je i Ugovoru o neširenju (NPT), uvjerna da će, preuzimajući obaveze, isto tako pozitivno utjecati na bitni cilj — potrebu provođenja nuklearnog razoružanja. Pa iako su ti planovi danas znatno dalji nego u vrijeme potpisivanja NPT, nesvrstane zemlje ne posustaju u svojim traženjima da se nastavi proces pregovora o razoružanju na svim razinama i da se dosljedno pristupi realizaciji Ugovora o neširenju.

Osudjujući nuklearno oružje i velike nuklearne sile zbog njihove nespremnosti da pristupe razoružanju, nesvrstane zemlje upozoravaju na potrebu suradnje nuklearnih zemalja s nesvrstanim zemljama na planu razvoja nuklearne energije u mirnodopske svrhe. Zastoj u procesu razoružanja i mogućnost realizacije dogovora iz faze detanta između velikih sila nisu i ne mogu biti razlog da se sada pristupi diskriminaciji nesvrstanih zemalja, te da im se, kao rezultat slabljenja detanta, negira neotuđivo pravo »primjene i razvijanja vlastitog programa miroljubive upotrebe nuklearne energije za ekonomski i društveni razvoj u skladu s njihovim prioritetima, interesima i potrebama«.

Nesvrstane zemlje, koje se suočavaju s brojnim problemima, moraju imati nesmetanu mogućnost da bez diskriminacije »nabavljaju tehnologiju, opremu i materijale za miroljubivu upotrebu nuklearne energije«. Analizirajući situaciju, konferencija na vrhu u Havani 1979. godine u svojoj je Političkoj rezoluciji među ostalim naglasila »potrebu produžavanja principa nediskriminacije i slobodnog pristupa nuklearnoj tehnologiji« te potvrdila »pravo svake zemlje da razvija programe upotrebe nuklearne energije za miroljubive svrhe u skladu sa sopstvenim slobodno određenim prioritetima i potrebama. Briga neširenja ne sme se uzimati kao izgovor da bi se državama sprečavalo ostvarenje njihovih prava da stiču i razvijaju miroljubivu nuklearnu tehnologiju. Konferencija je izrazila zabrinutost zbog monopolističke politike zemalja nuklearnih snabdevača koje ograničavaju prenos tehnike i nameću uslove nespojive sa suverenitetom i nezavisnošću zemalja u razvoju.«²³

Ako stvarno postoji zabrinutost zbog toga što dio zemalja u razvoju može ubrzati svoje nuklearne programe i uskoro se pojaviti kao nuklearna sila, tada je još veća dužnost nuklearnih zemalja, a posebno supersila, da prihvate traženja nesvrstanih zemalja i da im omoguće mirnodopsko korištenje nuklearne energije. Jednostrano ocjenjujući potencijalne opas-

23
Završna deklaracija iz Havane, »Međunarodna politika«, 1979, br. 707.

nosti širenja, nuklearne zemlje, koje ipak štite prije svega svoje interese, počele su provoditi diskriminatorne mjere koje se obrazlažu potrebom striktno kontrole i uvođenja zaštitnih mjera. Samim tim i ideja o potrebi jačanja odnosa između razvijenih i nerazvijenih zemalja dolazi u potpuno drukčiju situaciju, gdje razvijene zemlje mogu lako i jednostavno spriječiti razvijanje nuklearnih programa koji su u najvećem broju nesvrstanih zemalja usmjereni u pravcu razvijanja vlastite zemlje i bržeg rješavanja ekonomskog razvoja.

U pravu su, stoga, oni promatrači međunarodnih odnosa koji ističu da u sadašnjoj situaciji nije riječ samo o tzv. tehničkim pitanjima kontrole isporučilaca nuklearnih materijala i opreme nesvrstanim zemljama, već da taj odnos može ubrzo dovesti do značajnih poremećaja u odnosu između razvijenih i manje razvijenih zemalja. Nesvrstane zemlje pokazale su mnogo strpljenja i svjesno su preuzele stanovita ograničenja, te se u trenutku pokušaja diskriminacije u dobivanju nuklearnih materijala, tehnologije i opreme moraju osjećati nezadovoljnima i na neki način zaobidenima. Pritisci raznih vrsta i oblika nisu i ne mogu trajno riješiti neka značajna pitanja u koja, svakako, pripada i problem nuklearne energije i njezina mirnodopskog korištenja. Stoga u sadašnjim uvjetima, bez obzira na uspjehe ili otklone u politici detanta, ravnopravno i dogovorno rješavanje tih pitanja između svih zemalja predstavlja jedini put koji može zadovoljiti sve interese i na taj način ojačati i mjere sigurnosti u pogledu širenja nuklearnog oružja.